

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Утемурадова Г.Х. Хизмат кўрсатиш соҳасида давлат-хусусий шерикчилигининг шакллари, моделлари ва механизмлари. / Иқтисод ва молия. / Экономика и финансы. 2021, 10(146).
2. Волков Б.А. Оценка экономической эффективности инвестиций и инноваций на железнодорожном транспорте. Учебное пособие [Текст]. / М.: УМЦ ЖДТ, 2009 г. – 152 с.
3. Rosenau P. Public-Private policy partnerships. / P.Rosenau. // Cambridge, MA: MIT press, 2000. P. 32-43.
4. Цепелева А.Д. Государственно-частное партнёрство в сфере спорта: применение зарубежного опыта. // Учёные записки университета имени П.Ф.Лесгафта. 2013 г. № 4(98). С. 173-177. Url: <http://lesgaft-notes.spb.ru/files/4-98-2013/p173-177.pdf>
5. Петрикова Е.М., Слободянюк Н.В. Государственно-частное партнёрство в спортивной индустрии России. // Проблемы экономики. 2013 г. № 3. С. 111-119.
6. Heravi G., Hajihosseini Z. (2012). Risk allocation in public-private partnership infrastructure projects in developing countries: case study of the Tehran. Chalus toll road. J. Infrastruct. Syst., 18 (3), 210-217. [https://doi.org/10.1061/\(asce\)is.1943-555x.0000090](https://doi.org/10.1061/(asce)is.1943-555x.0000090)
7. Chan A.P.C., Lam P.T.I., Chan D.W.M., Cheung E., Ke Y. (2010). Critical success factors for PPPs in infrastructure developments: Chinese perspective. Journal of Construction Engineering and Management, 136 (5), 484-494. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)CO.1943-7862.0000152](https://doi.org/10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0000152)
8. Добрин А.Ю. Экономическое обоснование механизмов государственно-частного партнёрства в транспортном строительстве. Диссертация. – Т., 2016. – 157 с.
9. Sabirov H.N., Abduvaliyeva Z. & Kh T. (2022). Econometric modeling of business processes based on time series data. Экономика и социум, (7 (98)), 102-110.
10. Добрин А.Ю. Экономическое обоснование механизмов государственно-частного партнёрства в транспортном строительстве. // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М., 2016.
11. Добрин А.Ю. Привлечение внешних инвестиций в строительство инфраструктуры железнодорожного транспорта [Текст]. / А.Ю.Добрин, А.В.Марцинковская. // Транспортное строительство. 2012. № 3. С. 26-29.
12. <https://dislib.ru/ekonomika/22833-2-razvitiye-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva-sovremennoy-ekonomike.php>

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss5/a39

MOLIYAVIY RESURSLARNING TAHLILI VA UNING KORXONA ISTIQBOLIDAGI ROLI

Quvvatov G'olibjon Baxtiyor o'g'li -
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
doktoranti, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonaning moliyaviy xo'jalik faoliyatini tahlil qilishning nazariy asoslari va amaliy uslubiyotlari, tahlilning turli usullari, moliyaviy hisobot ko'rsatkichlarining gorizont va vertikal tahlil usullaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari keng qamrovda yoritib berilgan. Shuningdek, korxonalarining moliyaviy resurslari va iqtisodiy holatini tahlil qilishda xalqaro tajribalardan milliy iqtisodiyotimizda mos jihatlarni keng qo'llash tajribalari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Moliyaviy hisobot xalqaro standartlari, moliyaviy tahlil, moliyaviy siyosat, to'lov qobiliyati, likvidlilik, doimiy qobiliyat, doimiy moliyalashtirish qobiliyati, moliyaviy resurs, aktiv, kapital, majburiyat, gorizont va vertikal tahlil.

АНАЛИЗ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ И ЕГО РОЛИ В ПЕРСПЕКТИВЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Кувватов Голибжон Бахтиёр угли -
Докторант Ташкентского государственного
экономического университета, PhD

Аннотация. В данной статье комплексно освещены теоретические основы и практические методы анализа финансовой деятельности предприятия, различные методы анализа, особенности использования методов горизонтального и вертикального анализа показателей финансовой отчетности. Также при анализе финансовых ресурсов и экономического положения предприятий показан опыт широкого применения соответствующих аспектов мирового опыта в нашей национальной экономике.

Ключевые слова: Международные стандарты финансовой отчетности, финансовый анализ, финансовая политика, платежеспособность, ликвидность, постоянная способность, постоянная финансовая способность, финансовые ресурсы, активы, капитал, пассивы, горизонтальный и вертикальный анализ.

Kuvvatov Golibjon Bakhtiyor ugli -
*doctoral student of Tashkent state university
of economics (DSc), PhD*

Annotation. *This article comprehensively highlights the theoretical foundations and practical methods for analyzing the financial activities of an enterprise, various methods of analysis, and the features of using the methods of horizontal and vertical analysis of financial reporting indicators. Also, when analyzing the financial resources and the economic situation of enterprises, the experience of the wide application of the relevant aspects of world experience in our national economy is shown.*

Key words: *international financial reporting standards, financial analysis, financial policy, solvency, liquidity, permanent capacity, permanent financial capacity, financial resources, assets, capital, liabilities, horizontal and vertical analysis.*

Kirish. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, korxonani to'g'ri, oqilona boshqarish, uning moliyaviy holatini yaxshilash, raqobatbardoshlik quvvatini oshirish xo'jalik faoliyatini chuqurroq o'rganishni talab qiladi. Korxonalarining xo'jalik faoliyatini tahlil qilish, ularning ishlarini yaxshilash korxonada samaradorligini oshirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. Xo'jalik faoliyatini tahlil qilish korxonalarining ishlab chiqarish, moliyaviy, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish darajasini aniqlashga yordam beradi, foydalanilmayotgan resurslarni aniqlab, ularning kelgusida yanada rivojlanishi, ularning moliyaviy holatini yaxshilash uchun zarur tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Bozor munosabatlari sharoitida korxonaning ishlab chiqarish faoliyati bilan birga moliyaviy faoliyatini ham rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu bois korxonalarining moliyaviy faoliyatida muhim o'rin tutuvchi moliyaviy resurslarni alohida tahlil qilish zarurati ortib bormoqda. Shu ma'noda korxonaning moliyaviy resurslari nima va nimalarni o'z ichiga qamrab oladi?

Korxonaning moliyaviy resurslariga pul mablag'lari, qimmatli qog'ozlar, aktivlar, kredit mablag'lari va boshqa daromadlar kiradi. Moliya taqsimot va nazorat funksiyalarini bajaradi va ko'rsatkichlar tahlili faoliyatning asosiy tomonlarini tavsiflash va rejalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Korxonaning moliyaviy resurslari – korxonada ixtiyorida mablag'lar, qimmatli qog'ozlar, aktivda mavjud bo'lgan mablag'lar, kredit mablag'lari va boshqa daromadlar va tushumlar.

Boshqacha qilib aytganda, korxonaning moliyaviy faoliyatini tahlil qilishdan maqsad uning hisobot yilidagi faoliyati natijalarini baholash, korxonada faoliyatining haqiqiy natijalarini rejalashtirilgan ko'rsatkichlar bilan solishtirish, shuningdek, kompaniyaning iqtisodiy rivojlanish istiqbollarini baholash. Moliyaviy faoliyat tahlili moliyaviy hujjatlar asosida amalga oshiriladi: buxgalteriya balansi, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot, pul oqimi to'g'risidagi hisobot va shu kabilar.

Kompaniyaning biznes faoliyatini tahlil qilish jalb qilingan mablag'lar, biznes natijasi va takror ishlab chiqarish jarayonining asosiy funksiyalarini kuzatish orqali amalga oshiriladi. Moliyaviy tahlil

kompaniyaning moliyaviy holatini va u bilan bog'liq o'zgarishlarni tahlil qilish bilan shug'ullanadi. Moliyaviy tahlilning asosiy qismi buxgalteriya balansi va daromadlar to'g'risidagi hisobotning qiymatini solishtirish orqali amalga oshiriladi. Moliyaviy tahlil – kompaniyaning joriy moliyaviy holatini baholash va rivojlanishning potensial tezligini baholash, shuningdek, kelajakdagi moliyaviy holatni bashorat qilish, mavjud mablag' manbalarini va ularni safarbar qilish imkoniyatlarini aniqlash uchun moliyaviy ma'lumotlarni to'plash va ulardan foydalanish usuli. Shuningdek, kompaniyaning kapital bozoridagi kelajakdagi pozitsiyasini prognoz qilish.

Moliyaviy tahlilning predmeti, birinchi navbatda, kompaniyaning moliyaviy hisobotlari, ya'ni:

- balanslar varaqasi;
- daromad jadvali;
- pul oqimi to'g'risidagi hisobot;
- o'z kapitalidagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobot;
- moliyaviy hisobotga izohlar.

Moliyaviy tahlil predmeti yillik hisobotning xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun majburiy bo'lmagan, ammo to'g'ri biznes va investitsiya qarorlarini qabul qilish uchun muhimroq bo'lgan barcha boshqa segmentlari bo'lishi mumkin, masalan:

- aksiyadorlarga yo'llangan xat (aksiyadorga xat);
- qo'shimcha muhokamalar va boshqaruv;
- boshqaruv muhokamasi va tahlili.

Kompaniyada moliyaviy tizimni muvaffaqiyatli boshqarish uchun moliyaviy biznesni tahlil qilish faolligi ham paydo bo'ladi. Moliyaviy tahlil kompaniyaning kompleks biznes tahlilining ajralmas qismidir. Moliyaviy tahlil kompaniyaning moliyaviy funksiyalari to'liq tasvirini tahlil qilishi kerak:

- umumiy tamoyillar (hosildorlik, tejamkorlik, rentabellik);
- maxsus tamoyillar (likvidlik, barqarorlik, xavfsizlik);
- ichki va tashqi omillarning harakatlari;
- moliyalashtirish bo'yicha qarorlar va hokazo.

Daromadlar to'g'risidagi hisobot balans moliyaviy siyosatning asosi sifatida kompaniyaning moliyaviy tahlilida asosiy omil hisoblanadi. Boshqacha

qilib aytganda, buxgalteriya balansini korxonada faoliyatini kompleks tahlil qilishning asosiy usullari va vositalaridan biri sifatida qaraladi.

Moliyaviy tahlil turlari haqida gap ketganda, moliyaviy tahlilni quyidagilarga ajratish mumkin:

- mablag'lar va mablag'lar manbalarini tahlil qilish;
- likvidlik tahlili;
- xarajatlar va daromadlarni tahlil qilish;
- kompaniyaning biznes faoliyatini tahlil qilish.

Aktivlar va mablag'lar manbalarini tahlil qilish, aslida, balans tahlili bo'lib, bu yerda balansning statik va dinamik tahlili haqida so'z yuritish mumkin.

Buxgalteriya balansini statik tahlil qilish faqat bitta balansning tahlili bo'lib, uning asosida aktivlar balansini, tuzilishi va ularning manbalari tasviri olinadi. Buxgalteriya balansini dinamik tahlil qilish deganda, bir nechta shunday balanslarni tahlil qilish tushuniladi va u bitta kompaniyada ma'lum vaqt ichida sodir bo'lgan o'zgarishlarni ko'rish imkonini beradi.

Tahlilning maqsadlari umumiy va maxsus bo'lishi mumkin. Umumiy maqsadlar kompaniyaning daromad olish qobiliyati va moliyaviy holatini, shuningdek, uning pul oqimlari va o'z kapitalidagi o'zgarishlarni idrok etish bilan bog'liq bo'lib, bularning barchasi tahlildan foydalanuvchilarga ma'lumot berish uchundur. Aniq maqsadlar manfaatdor tomonlarning, ya'ni moliyaviy tahlildan foydalanuvchilarning axborot ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq. Shuningdek, moliyaviy hisobotlarni tahlil qilishning o'ziga xos maqsadlari Xalqaro Buxgalteriya Hisobi Standartlari / Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (IAS / IFRS)ga rioya qilish orqali boshqacha tarzda ko'rib chiqilishi mumkin.

Kompaniyaning moliyaviy siyosatining asosiy maqsadi o'z moliyaviy kuchini ta'minlashdir. Bu shuni anglatadiki, kompaniya rahbariyati quyidagilarni ta'minlash uchun boshqaruv faoliyatini amalga oshiradi:

- doimiy to'lov qobiliyati;
- moliyalashtirishning doimiy qobiliyati;
- doimiy investitsiya qilish qobiliyati;
- kompaniya egasining aktivlarini ko'paytirishning doimiy qobiliyati;
- kompaniya ichidagi va tashqarisidagi ishtirokchilarning moliyaviy manfaatlarini doimiy ravishda qondirish qobiliyati.

Doimiy to'lov qobiliyati deganda, kompaniyaning har qanday majburiyat muddati tugashi paytida uning ixtiyorida hech bo'lmaganda tegishli majburiyatlar miqdorida naqd pul mavjudligi tushuniladi. Nazariy va amaliyotda moliyaviy siyosatning ajralmas qismi sifatida majburiyatlarni to'lash, ya'ni kompaniya likvidligini ta'minlash uchun quyidagi to'rtta tushuncha ma'lum:

- to'liq xavfsizlik;

- cheklangan risk;
- majburiyatlarni to'liq qoplash;
- improvizatsiya qilingan likvidlik.

Doimiy moliyalashtirish qobiliyati kompaniyaning mavjud moliyalashtirish manbalari (kapital, uzoq muddatli va qisqa muddatli kredit majburiyatlari va o'z-o'zidan moliyalashtirish manbalari) hisobidan biznesning ma'lum hajmini moliyalashtirish yoki mavjud moliyalashtirish manbayini qisqartirish o'rnini bosish qobiliyatini anglatadi. Doimiy moliyalashtirish qobiliyati kompaniyaning mavjud moliyalashtirish manbalari (kapital, uzoq muddatli va qisqa muddatli) hisobidan ma'lum hajmdagi biznesni moliyalashtirish imkoniyatini bildiradi. Egasining mulkini ko'paytirishning doimiy qobiliyati jamiyat egasining kompaniyaga qo'yilgan mulki mulkdorning kapitali hisoblanadi. Agar aksiyalarni sotish va taqsimlash bo'yicha sof foyda zaxiralari va taqsimlanmagan foyda uchun to'plangan bo'lsa, kapitalning balans qiymati ortadi. Kompaniyaning ishtirokchilari kapital egalari (aksiyadorlar yoki kapital ulushlari egalari), xodimlar va davlat hisoblanadi. Kompaniyadagi aksiyadorlarning manfaatlari ko'pincha qarama-qarshidir. Xodimlar iloji boricha ko'proq daromad olishni xohlashadi, bu esa foydani kamaytiradi va bu na mulkdorning, na davlatning manfaati uchun emas.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Tahlil" atamasi yunoncha "tahlil" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "parchalanish", "butunni qismlarga ajratish" degan ma'nolarni anglatadi. U sintez atamasiga qarama-qarshi atamani ham anglatadi. Bu atama ham ijtimoiy, ham tabiiy fanlarda qo'llaniladi va uning tuzilishi yoki tarkibi bilan tanishish uchun bir butunni tarkibiy qismlarga bo'lish demakdir. Tahlil ma'lum bir butunni tarkibiy qismlarga bo'lish va har bir qismni o'zi uchun va ma'lum bir butunning boshqa qismlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqish orqali haqiqatni ilmiy tadqiq qilish va tushuntirish jarayonini nazarda tutadi [1].

A.P.Levchayev fikriga ko'ra, moliyaviy hisobotlarning tahlili eng muhim jarayon bo'lib, unda korxonaning moliyaviy holatini baholash yo'nalishlari, oxirgi bir necha yillardagi ko'rsatkichlari hamda kompaniya faoliyatining natijalarini kelajakda korxonaning yanada yuqori ko'rsatkichlarga erishishida foydalanish jarayonlarini qamrab oladi [2].

Kompaniyaning moliyaviy hisobotlarini tahlil qilishning asosiy maqsadini kompaniyaning o'tmishdagi yutuqlarini baholash va odatda, yakuniy moliyaviy qaror bo'lgan qarorlar qabul qilish faoliyatini informatsion qo'llab-quvvatlash funksiyasida kelajakdagi yutuqlarini bashorat qilish sifatida aniqlash mumkin [3].

Tahlil tavsiflovchi va izlanish xarakteriga ega. Tasviri tahlil predmetning miqdoriy va sifat xususiyatlarini taqdim etishni nazarda tutadi, tadqiqot esa alohida tadqiqot obyektlarining munosabatlari,

korrelyatsiyasi va sababiy munosabatlari, qonuniyatlarini va tendensiyalarini o'rganishni nazarda tutadi. Munosabatlar to'g'ri yoki noto'g'ri, normal yoki g'ayritabiiy bo'lishi mumkin. Tahlil asosida olingan ma'lumotlar oqilona qarorlar qabul qilish uchun asos bo'ladi. Murakkabroq murakkab funksiyalar uchun murakkabroq matematik usullar qo'llaniladi.

Buxgalteriya hisoboti ma'lumotlari korxonaning moliyaviy, investitsion va joriy faoliyat uchun qarorlar qabul qilishda asosiy manba hisoblanadi [4].

Moliyaviy tahlil kompaniya faoliyati bilan bog'liq qarorlarni qabul qilishda qo'llaniladigan muhim vositadir. U boshqaruv jarayonidan oldin, ya'ni kompaniya boshqaruvining ajralmas qismi bo'lgan rejalashtirish jarayonidan oldin bo'ladi. Tahlilning har xil turlari mavjud. Ularning umumiy tomoni shundaki, moliyaviy hisobot ma'lumotlarini boshqaruv uchun foydali ma'lumotlarga aylantiradigan turli xil tahliliy vositalar va usullarni qo'llash hisoblanadi [5].

Moliyaviy tahlil haqida iqtisodchilar turlicha fikrlar bildirishgan. M.Raximovning fikricha, "Moliyaviy tahlil moliyaviy hisobot ma'lumotlari asosida firma va kompaniyalarning moliyaviy holatiga iqtisodiy tashxis qo'yishni ta'minlaydi" [6].

Xorijlik olimlardan S.I.Krilovning fikricha, "Moliyaviy tahlil – moliyaviy natijalar va tashkilotning moliyaviy holatini o'rganish bilan bog'liq iqtisodiy tahlil turi" [7].

E.V.Astaxova va O.Y.Starovoytovaning fikricha, tashkilotning moliyaviy hisobotlarini tahlil qilish – kompaniyaning moliyaviy hisobotlarini baholash jarayoni (masalan, balans yoki daromadlar to'g'risidagi hisobot). Moliyaviy hisobotlar moliyaviy ma'lumotlarni qayd etadi, odatda, har xil ko'rsatkichlar yordamida baholanadigan moliyaviy nisbatlar va usullar [8].

Ushbu tahlil natijasida olingan ma'lumotlar to'liq emas va kompaniyaning butun biznesini ko'rib chiqishni ta'minlamaydi. Tahlil faqat moliyaviy ma'lumotlarni taqdim etadi. Moliyaviy tahlil usullarini qo'llashning boshlanishi XX asrning 30-yillari, ya'ni 1929-yildan 1933-yilgacha bo'lgan davrda Buyuk iqtisodiy inqiroz davriga to'g'ri keladi. Ya'ni likvidlik va kapitalni saqlash zarurati bilan bog'liq muammolar kompaniyalarning ommaviy bankrotligida o'z aksini topdi, kompaniyalar faoliyatiga chuqurroq tahliliy qarashga urinishlar uchun bevosita sabab bo'ldi. G'oya kompaniyaning erishilgan faoliyati va natijalari to'g'risidagi ma'lumotlarni tahliliy talqin qilish asosida mavjud biznesdagi mumkin bo'lgan zaifliklar va nomuvofiqliklarni aniqlash va tuzatish hamda kompaniyaning biznesdagi mumkin bo'lgan moliyaviy muammolardan qochishini ta'minlaydigan barcha holatlarni hisobga olish edi. Belgilangan davrdan boshlab moliyaviy tahlil usullari doimiy ravishda takomillashtirildi. Zamonaviy biznes sharoiti-

da moliyaviy tahlil usullari moliyaviy boshqaruvning ajralmas vositasi hisoblanadi [9].

"Moliyaviy tahlil xo'jalik yurituvchi subyekt moliyaviy natijalari va moliyaviy holatini o'rganishga bag'ishlangan tahlildir" [10]. Bir guruh rus olimlari A.I.Alekseyeva, Y.V.Vasilyev, AV.Maleyeva, L.I.Ushvitskiy tomonidan chop etilgan "Xo'jalik faoliyatining kompleks iqtisodiy tahlili" darsligida boshqaruv va moliyaviy tahlilga quyidagicha ta'rif berishadi. Boshqaruv tahlili sinonimlari: boshqaruv hisobidagi tahlil, ichki tahlil, ichki ishlab chiqarish tahlili har qanday axborot resurslaridan foydalanish imkoniga ega korxonada xodimlari tomonidan o'tkaziladigan tahlildir. Moliyaviy tahlil ichki axborot manbalaridan foydalanish imkoniga ega bo'lmagan tashqi subyektlar tomonidan o'tkaziladigan tahlildir. Ya'ni uning axborot manbai bo'lib buxgalteriya va moliyaviy hisobotlar hisoblanadi [11]. L.E.Basovskiy, AM.Lunyova, A.L.Basovskiy ham o'zlarining «Iqtisodiy tahlil» o'quv qo'llanmasida boshqaruv va moliyaviy tahlilga yuqoridagi kabi fikrlarni bildirishadi. Ya'ni «Boshqaruv tahlili boshqaruv hisobi ma'lumotlari bazasiga tayangan holda o'tkaziladigan ichki xo'jalik moliyaviy va ichki xo'jalik ishlab chiqarish tahlilidir. Moliyaviy tahlil e'lon qilinadigan buxgalteriya hisobi ma'lumotlari asosida o'tkaziladigan tahlildir. Korxonaga nisbatan boshqaruv tahlili ichki, moliyaviy tahlil, tashqi tahlil turidir [12].

Darhaqiqat, o'tgan biznes voqealarini tahlil qilish "Biznesni boshqarishning oldingi qarorlarini baholash va kelajakda kompaniyani saqlab qolish va rivojlantirishga qaratilgan biznes qarorlarini loyihalash uchun tegishli barcha ma'lumotlarni olish uchun hisoblab chiqilgan" [13].

Iqtisod fanlari doktori professor M.Q.Pardayev tomonidan moliyaviy tahlilga quyidagicha ta'rif beriladi. "Moliyaviy tahlil xo'jalik yurituvchi subyekt moliyaviy natijalari va moliyaviy holatini o'rganishga bag'ishlangan tahlildir" [14].

Moliyaviy tahlil, so'zning bugungi ma'nosida, o'tmishdagi yoki hozirgi moliyaviy natijalarni baholash orqali, kompaniyaning istiqbollarni baholash uchun asos sifatida, o'tmish va hozirgi davrning kombinatsiyasi hisoblanadi. Moliyaviy tahlilning avtonom maqsadlari yo'q, lekin ular tahlilchilar va uning natijalaridan foydalanuvchilarning manfaatlari bilan belgilanadi [15].

Korxonada moliyaviy barqarorligi tahlili haqida so'z borar ekan, iqtisodchi olim M.Q.Pardayev fikricha, korxonaning moliyaviy barqarorligi deganda, uning faoliyatini moliyaviy jihatdan bir maromda uzluksiz ta'minlab turishi tushuniladi. Moliyaviy jihatdan ta'minlanish faqatgina moliyaviy resurslar bilan ta'minlanish emas, balki uning juda ko'p qirralari, tomonlari mavjud. Chunki xo'jalik faoliyatining uzluksiz sodir bo'lib turishi uchun birgina moliyaviy resurslar yetarli emas. Bu resurslarning ta'minlani-

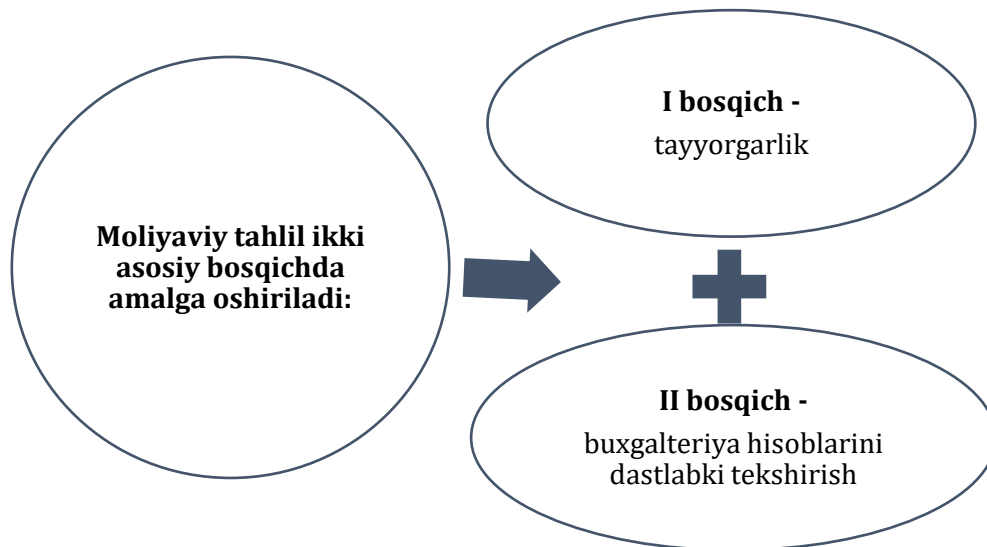
shu uchun boshqa moddiy, mehnat kabi bir qancha resurslar ham yetarli miqdorda bo'lishi lozim [16].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ishda korxonaning moliyaviy resurslari tahlili bo'yicha mavjud bo'lgan ilmiy tadqiqotlarni o'rganish, qiyosiy solishtirish, statistik ma'lumotlarni o'rganish va iqtisodiy jihatdan taqqoslash va tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, ilmiy abstraksiyalash, ma'lumotni guruhlash, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, gorizontol va vertikal tahlil usullaridan keng foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Kompaniyani moliyalashtirish qisqa muddatli va qisqa muddatli istiqbolda baholanishi mumkin. Muayyan aktivning likvidligi, ya'ni mablag'lar manbayi uning naqd pulga aylanish qobiliyatini bildiradi. To'lov qobiliyati – tegishli majburiyatlarni o'z vaqtida va to'liq bajarish qobiliyati. Moliyaviy tahlilning vazifasi aktivlar va uni moliyalashtirish manbalarini va qo'shimcha moliyalashtirishni baholash, kompaniyaning erishilgan iqtisodiy salohiyatini saqlab qolish va uning faoliyatini tasdiqlash uchun zarur bo'lgan resurslar hajmi va tarkibini baholashdan iborat. Bunda moliyaviy tahlilni amalga oshirish zarurati yuzaga keladi. Moliyaviy tahlil ikki bosqichda amalga oshiriladi (1-chizma).

Moliyaviy tahlilni amalga oshirishning tayyorgarlik bosqichi auditorlik xulosasi bilan tanishishdan boshlanadi va maqsad tahlilning maqsadga muvofiqligi to'g'risida qaror qabul qilishdir. Standart audit hisoboti – hisobotdagi ma'lum ma'lumotlarning ishonchligi va ularning amaldagi me'yoriy hujjatlarga muvofiqligi bo'yicha auditor yoki auditorlik tashkilotining ijobiy bahosini o'z ichiga olgan qisqa hujjat. Nostandart yanada kengroq va qo'shimcha ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

II bosqich buxgalteriya hisobini dastlabki ko'rib chiqish bosqichi bo'lib, unda hisobot davridagi ish sharoitlarini baholash, asosiy ko'rsatkichlarning tendensiyalarini, shuningdek, mulk va fondagi sifat o'zgarishlarini aniqlashga qaratilgan kompaniyaning pozitsiyasi. Iqtisodiy hisobot va hisob-kitob tahlili – xo'jalik faoliyati natijalari va korxonaning moliyaviy holatini umumiy baholash. Moliyaviy tahlil quyidagilarni ajratib ko'rsatadi: iqtisodiy samara – faoliyat natijasini tavsiflovchi mutlaq ko'rsatkich va iqtisodiy samaradorlik – samaraga erishish uchun sarflangan xarajatlar yoki resurslar bilan ta'sirni taqqoslaydigan tegishli ko'rsatkich.

1-chizma. Moliyaviy tahlilni amalga oshirish bosqichlari

Manba: muallif ishlanmasi.

Moliyaviy natija moliyaviy daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi farq bo'lib, ularni alohida tahlil qilish kerak. Moliyaviy tahlildan oldin umumiy tizim tahlili o'tkazilishi kerak, morfologik tahlil usulidan foydalanish mumkin, bu muammo haqida oz miqdordagi ma'lumot mavjud bo'lganda, muvaffaqiyatli bo'ladi. Vaziyatni nazorat qilish va tashxislash va kompaniyaning rivojlanishini bashorat qilish uchun axborot tahlilini o'tkazish mumkin.

Moliyaviy tahlil ustun qismda nisbat tahlili bo'lib, uning mohiyati balans moddalariga oddiy matematik formulalarda qarashdir. Ushbu moliyaviy toifalarni o'zaro taqqoslashda, oqimlarni, ma'lum bir

vaqt ichida erishilgan natijalarni (daromadlar to'g'risidagi hisobot toifasiga ko'ra) va oqimlarni, balansni ifodalovchi moliyaviy toifalarni taqqoslashdan izchil natijalarga erishib bo'lmasligiga e'tibor berish kerak bo'lgan ma'lum bir kundagi pozitsiyalar hisoblanadi. Moliyaviy tahlil muammoni bir necha ketma-ket muddatlarda birja pozitsiyalarini olish orqali ko'proq yoki kamroq muvaffaqiyat bilan hal qiladi va shu bilan ularning soni va tizimligiga qarab, ularni kamida taxminiy oqimlarga aylantiradi, ular bilan to'plangan natijalarni (oqimlarni) ma'lum vaqt oralig'ida ifodalaydi (1-rasm) [17].

MOLIYA VA SOLIQLAR

(\$ in millions)	Year 1	Year 2	Year 3	Year 1	Year 2	Year 3	Year 1	Year 2	Year 3
Revenue	51,585	53,494	55,749	100%	100%	100%	NA	4%	4%
COGS	27,697	28,429	29,200	54%	53%	52%	NA	3%	3%
Gross Profit	23,888	25,065	26,550	46%	47%	48%			
SG&A	5,877	6,006	6,144	11%	11%	11%	NA	2%	2%
Other	1,764	1,931	2,026	3%	4%	4%	NA	9%	5%
EBITDA	16,247	17,128	18,380	31%	32%	33%	NA	5%	7%
Depreciation	2,960	3,196	3,452	6%	6%	6%	NA	8%	8%
Earnings Before Interest and Taxes	13,287	13,932	14,928	26%	26%	27%	NA	5%	7%
Interest Expense	1,488	2,580	2,448	3%	5%	4%	NA	73%	(5%)
Earnings Before Tax	11,799	11,352	12,480	23%	21%	22%	NA	(4%)	10%
Tax	3,155	2,861	3,012	6%	5%	5%	NA	(9%)	5%
Net Income	8,644	8,491	9,468	17%	16%	17%	NA	(2%)	12%

1-rasm. Korxonalar faoliyatining gorizontaal va vertikal tahlili usullari

Foyda va zarar to'g'risidagi hisobot tahlilidan shuni ko'rishimiz mumkinki, aksariyat tahlilchilar moliyaviy hisobot tahlilini daromadlar to'g'risidagi hisobotdan boshlaydilar. Intuitiv ravishda, odatda, biz biznes haqida o'ylaydigan birinchi savol – ko'pincha “Uning qancha daromadi bor?” kabi savollarni beramiz. “Bu foydalimi?”

Tahlilning ikkita asosiy turi mavjud: vertikal tahlil va gorizontaal tahlil.

Vertikal tahlil. Ushbu tahlil usuli yordamida biz daromadlar to'g'risidagi hisobotning yuqori va pastiga qaraymiz (shuning uchun “vertikal” tahlil), har bir satrning daromad bilan qanday solishtirilishini foiz sifatida ko'ramiz.

Misol uchun, quyida ko'rsatilgan daromadlar to'g'risidagi hisobotda bizda vertikal tahlilni tashkil etuvchi jami dollar miqdori va foizlar mavjud (2-rasm) [17].

(\$ in millions)	Year 1	Year 2	Year 3	Year 1	Year 2	Year 3
Revenue	51,585	53,494	55,749	100.0%	100.0%	100.0%
COGS	27,697	28,429	29,200	53.7%	53.1%	52.4%
Gross Profit	23,888	25,065	26,550	46.3%	46.9%	47.6%
SG&A	5,877	6,006	6,144	11.4%	11.2%	11.0%
Other	1,764	1,931	2,026	3.4%	3.6%	3.6%
EBITDA	16,247	17,128	18,380	31.5%	32.0%	33.0%
Depreciation	2,960	3,196	3,452	5.7%	6.0%	6.2%
Earnings Before Interest and Taxes	13,287	13,932	14,928	25.8%	26.0%	26.8%
Interest Expense	1,488	2,580	2,448	2.9%	4.8%	4.4%
Earnings Before Tax	11,799	11,352	12,480	22.9%	21.2%	22.4%
Tax	3,155	2,861	3,012	6.1%	5.3%	5.4%
Net Income	8,644	8,491	9,468	16.8%	15.9%	17.0%

2-rasm. Korxonalar faoliyatining vertikal tahlili

Yuqoridagi misolda ko'rib turganingizdek, biz har bir qatorni daromadning ulushi sifatida ko'rib, daromadlar to'g'risidagi hisobotni to'liq tahlil qilamiz.

Biz ko'rib chiqadigan asosiy ko'rsatkichlar: Sotilgan mahsulot tannarxi (SOGS) daromadning foizi sifatida;

Yalpi foyda daromadning foizi sifatida;

Daromadning foizi sifatida amortizatsiya;

Umumiy va ma'muriy (SG&A)ni daromadning foizi sifatida sotish;

Daromadning foizi sifatida foiz;

Soliqdan oldingi daromad (EBT) daromadning foizi sifatida;

Soliq daromadning foizi sifatida;

Daromadning foizi sifatida sof daromad;

Gorizontaal tahlil.

Quyidagi misol uchun, 3-yilda daromad \$55,749, 2-yilda esa \$53,494 edi. Daromadning yillik o'zgarishi $\$55,749 / \$53,494$ minus birga teng, bu 4,2 %ga teng (3-rasm) [17].

Moliyaviy tahlil, yuqorida aytib o'tilganidek, boshqaruv, investitsiya va boshqa qarorlar to'g'risida qaror qabul qilish maqsadida tashkilot faoliyatining moliyaviy holati va moliyaviy natijalarining asosiy ko'rsatkichlarini o'rganishdir.

MOLIYA VA SOLIQLAR

(\$ in millions)	Year 1	Year 2	Year 3	Year 1	Year 2	Year 3
Revenue	51,585	53,494	55,749	NA	3.7%	4.2%
COGS	27,697	28,429	29,200	NA	2.6%	2.7%
Gross Profit	23,888	25,065	26,550			
SG&A	5,877	6,006	6,144	NA	2.2%	2.3%
Other	1,764	1,931	2,026	NA	9.5%	4.9%
EBITDA	16,247	17,128	18,380	NA	5.4%	7.3%
Depreciation	2,960	3,196	3,452	NA	8.0%	8.0%
Earnings Before Interest and Taxes	13,287	13,932	14,928	NA	4.9%	7.1%
Interest Expense	1,488	2,580	2,448	NA	73.4%	(5.1%)
Earnings Before Tax	11,799	11,352	12,480	NA	(3.8%)	9.9%
Tax	3,155	2,861	3,012	NA	(9.3%)	5.3%
Net Income	8,644	8,491	9,468	NA	(1.8%)	11.5%

3-rasm. Korxonalar faoliyatining gorizontall tahlili

Moliyaviy tahlil kengroq tushunchalar tarkibiga kiradi, ya'ni kompaniyaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tahlil qilish va iqtisodiy tahlil. Moliyaviy tahlil tashkilotning aktivlari va majburiyatlari, uning to'lov qobiliyati, likvidligi, moliyaviy natijalari va moliyaviy barqarorligini tahlil qilish, aktivlar aylanmasi (tadbirkorlik faoliyati) tahlilini o'z ichiga oladi. Moliyaviy tahlil kompaniya faoliyatining muhim jihatlari, masalan, bankrotlik ehtimolini ochib beradi. Moliyaviy tahlil auditorlar, baholovchilar va boshqalar kabi ekspertlar faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Tahlilchining asosiy vazifalaridan biri moliyaviy hisobotlarni keng tahlil qilishdir.

Tahlil natijasida hisoblangan ko'rsatkich ma'lumotlarini o'rganib chiqish orqali korxonaning moliyaviy holati to'g'risida umumiy tasavvurga ega bo'lish mumkin. Shunday qilib, sanoat korxonalarining moliyaviy holatini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlarni o'rganib chiqib, korxonaning quyidagi "og'riqli nuqtalari"ni aniqlash mumkin:

- tashkilotning iqtisodiy aktivlari va asosiy vositalar miqdorining kamayishi o'z aylanma aktivlari hajmini kamaytirish;

- asosiy vositalar hajmini qisqartirish va ulardan intensiv foydalanish orqali ma'naviy eskirishining oldini olish; joriy majburiyatlarni joriy aktivlar bilan yetarli miqdorda qoplay olmaslikning oldini olish;

- joriy likvidlik koeffitsiyentini ko'tarish; daromadlarning o'sish sur'atlarini oshirish.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, korxonalaridagi bunday muammolarni hal qilish uchun va moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash bo'yicha quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: xarajatlarni kamaytirish (ularni optimallashtirishni maksimal darajada oshirish). Bu tadbirlar foydani pasayishini to'xta-

tishga yordam berishi kerak. Xarajatlarni samarali nazorat qilish tizimini yaratish xarajatlarni kamaytirishning juda samarali usuli hisoblanadi. Xarajatlarni to'g'ri hisobga olish orqali kamaytirish mumkin. Ishlab chiqarish jarayonidagi rolga qarab zaxiralarning konsentratsiyasini o'zgartirish orqali faoliyat turgunligini oshirish, zaxiralar miqdorini kamaytirish kerak. Yaponiyaning "Just in time" usulini qo'llash maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, tovarlarni markazlashtirilgan saqlash va chiqarish, hujjat aylanishining tezligi va sifatini oshirish kabi samarali nazorat tartiblarini joriy etish orqali sotib olish buyurtmalari sohasidagi faoliyatga alohida e'tibor qaratish lozim.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, hozirgi kunda Tashkilotlarni kreditlash masalasini hal qilishda banklar moliyaviy tahlildan faol foydalanmoqda. Moliyaviy tahlilning asosi tashkilotning moliyaviy-xo'jalik faoliyatining u yoki bu tomonlarini tavsiflovchi, ko'pincha, koeffitsiyentlar ko'rinishidagi maxsus ko'rsatkichlarni hisoblashdir.

Eng mashhur moliyaviy munosabatlarga quyidagilar kiradi:

- 1) kompaniya kapitali va umumiy kapitali (aktivlari) nisbati, moliyaviy qaramlik koeffitsiyenti - majburiyatlar va aktivlar nisbati;

- 2) joriy koeffitsiyent (aylanma aktivlar va joriy majburiyatlar);

- 3) tez likvidlik koeffitsiyenti (likvid aktivlar, shu jumladan, pul mablag'lari, qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalar, qisqa muddatli debitorlik qarzlari va qisqa muddatli majburiyatlar nisbati);

- 4) kapital rentabelligi (sof foydani kapitalga nisbati);

- 5) sotishdan olingan foyda (yalpi foyda) va kompaniya daromadi nisbati, sof foyda normasi (sof foyda va daromad nisbati).

Moliyaviy tahlil muvaffaqiyatli va mazmunli bo'lishi uchun bir nechta muhim qadamlarni baja-

rish kerak. Avvalo, moliyaviy hisobotlarni, ya'ni tahlil qilish uchun axborot bazasini tayyorlash kerak. Bu balans ma'lumotlaridan foydalanish qulayligini, ya'ni xarajatlar va daromadlarni hisob-kitob davrlariga taqsimlashning muntazamligi va pul o'zgarishla-

rining ta'sirini hisobga olish darajasi kabi qo'llaniladigan balanslash tartib-qoidalarining yetarliligini hisobga olishni nazarda tutadi. Keyinchalik daromadlar to'g'risidagi hisobotni birlashtirish va balans ma'lumotlarini tasniflash kerak.

Manba va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Гелета И.В., Дьяченко Е.И. Факторы финансовой устойчивости предприятия. // Гуманитарные научные исследования, 2015. № 6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://human.snauka.ru/2015/06/11517/> (дата обращения: 19.04.2017).
 2. Левчаев П.А. Финансовый менеджмент и налогообложение организаций. Учебное пособие. – Саранск: Мордовский гуманитарный институт, 2015.
 3. Horngren, C., Sundem, G., Introduction to Management Accounting, 7-th Edition, Prentice-Hall Inc., 1987.
 4. Фролова Т.А. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Конспект лекций. – Таганрог: ТРТУ, 2016. – 369 с.
 5. Левчаев П.А. Финансовый менеджмент и налогообложение организаций. Учебное пособие. – Саранск: Мордовский гуманитарный институт, 2015.
 6. Raximov M.Y. Moliyaviy tahlil-2 (O'quv qo'llanma). – T.: TMI, 2003-y. 9-bet.
 7. Крылов С. И. Финансовый анализ. Учебное пособие. / С.И.Крылов. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2016. – 160 с.
 8. Астахова Е.В., Старовойтова О.Я. Бухгалтерская отчетность как источник формирования финансовой устойчивости организации на примере ООО «Морской меридиан». // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2017. Т. 6. № 3 (20). С. 320-324.
 9. Глазунов В.М. Анализ финансового состояния предприятия. // Финансы, 2015. С. 27.
 10. Пардаев М.Қ. Иқтисодий таҳлил назарияси. – Самарқанд: Зарафшон, 2001 йил. – 183 бет.
 11. Алексеева А.И., Васильев Ю.В., Малеева А.В. ва б. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности. – М.: Финансы и статистика, 2006 г. Стр. 16.
 12. Басовский Л.Е., Лунева А.М., Басовский А.Л. Экономический анализ. – М.: ИНФРА-М, 2008 г. Стр. 7.
 13. Ranković J. Financial Management of Enterprises, IV edition, Center Belgrade, (1989), p. 174.
 14. Pardayev M.Q. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. – Samarqand: Zarafshon, 2001-y. – 183 b.
 15. Ranković J. Financial Management of Enterprises, IV edition, Center Belgrade, (1989), p. 176.
 16. Pardayev M.Q. Moliyaviy tahlil (ma'ruza matni). – Samarqand, 2007-y. – 275 b.
- Vučičević D. "Theoretical aspects and basic settings of financial analysis", School of Business 2/2012, (2012), p. 2.

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss5/a40

ҚАРЗ МОЛИЯВИЙ ИНСТРУМЕНТ РИСКНИ CREDITMETRICS УСЛУБИЁТИ ЁРДАМИДА БАҲОЛАШ АМАЛИЁТИ

Мирзаева Фотима Миррахимжоновна -
Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ

қўмитаси ҳузуридаги

Фискал институт таянч докторанти

Зокиржонов Муҳаммадсодиқ Равшанбек ўғли -

Тошкент молия институти Иқтисодий

хавфсизлик кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада молиявий секторда замон таҳликалари ва мураккабликлари ҳисобига рискларни баҳолаш долзарблиги доирасида қарз молиявий инструментнинг, хусусан, облигациянинг кредит riskини баҳолаш метрикаси ўрганилган. Таҳлил объекти сифатида мамлакатимиз молия секторининг муҳим бўғини ҳисобланган банк соҳасида фаолият олиб бораётган “Ипотека-банк” АТИБ танлаб олинди. Таҳлил учун кириш маълумотлари сифатида банкнинг расмий очиқ манбаларда келтирилган статистик маълумотлари, хусусан, банк томонидан чиқарилган ва жойлаштирилган еврооблигациялар бўйича маълумотлардан фойдаланилди. Шу билан бирга, услубиёт талаби доирасида рейтинг агентликлари, хусусан, Standard&Poor’s рейтинг агентлиги томонидан эълон қилинадиган глобал бенчмаркинг маълумотларидан кенг фойдаланилди. Услубиётга кўра, қарз инструменти riskини баҳолашда қатъий ҳисоблаш алгоритмига риоя қилган ҳолда кредит riskини баҳолаш таҳлили амалга оширилди. Мазкур тартиб бўйича еврооблигациянинг кредит riskини баҳолаш калькуляцияси ҳам мақолада ўз аксини топган.

Таянч сўзлар: CreditMetrics, кредит рейтинги миграцияси, йўқотишлар даражаси, дефолт, дисконт ставкаси, стандарт четланиш.